
ATASÖZLERİNDEN ÖRNEKLERLE KAZAN-TATAR TÜRKLERİNİN GELENEKSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE ÖLÜM

DEATH IN THE TRADITIONAL WORLD VIEW OF KAZAN-TATAR TURKS WITH EXAMPLES FROM PROVERBS

ВОСПРИЯТИЕ СМЕРТИ В ТРАДИЦИОННОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ КАЗАНСКИХ ТАТАР. НА МАТЕРИАЛЕ ПОСЛОВИЦ

Fatma TEKİN*

ÖZ

Bireyin yaşamında doğum ve düğün gibi bir geçiş dönemi olan ölüm; korku ve endişe yaratan sarsıcı bir etkiye sahiptir. Bu etki bireyi ölüme karşı duyarlı bir hale getirmiş; bunun sonucunda da ölümü engelleyebileceği düşünülen uygulamalarla birlikte; ruhlara, ölülere ve ölüm sonrasına bağlı inanış ve inanışlarla örülü uygulamalar ortaya çıkmıştır. Toplum, kültürel kalıplar içerisinde bireye; öleni son yolculuğuna uğurlamakla ilgili bir takım görevler vermekte; böylece birey, ölüm etrafında kümelenen inanışlar ve normlar sayesinde toplumsallaşmaktadır. Bu inanışları ve kalıp davranışlarını ise; destan, efsane, masal gibi geleneksel anlatıların yanında atasözlerinde de görmek mümkündür. Bu anlamda atasözleri; bir topluluğun yaşama dair kabullerinin, inanışlarının, hükümlerinin ve eylemlerinin toplamından oluşan geleneksel dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu bağlamdan hareketle, makalenin konusunu oluşturan Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde ölüm olgusu, atasözlerinden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın materyalini, Nekiy İsenbet'in sözlü ve yazılı kaynaklardan derlediği "Tatar Halık Mekalleri (Tatar Halkının Atasözleri)" adlı üç ciltten oluşan serinin ikinci cildinde yer alan ölümle ilgili atasözleri oluşturmuştur. Eserde yer alan 638 adet atasözünden çalışmada 325 adedi incelenmiştir. İncelenen atasözlerinde, Kazan-Tatar Türklerinde ölümün anlamı, özellikleri, ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasına dair inanış ve uygulamaları ortaya konulmuştur. Atasözlerinin, Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünün ve halk felsefesinin özünü oluşturduğu; ölümle ilgili kültürel değerleri ve normlar sistemini yansıtmada belirgin kodlar taşıdığı; bunların aktarılmasında "öğretici", işaret ettiği bir yaşam düsturu ile de ölüm karşısında "yönlendirici" ve "telkin edici" bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ölüm, atasözleri, geleneksel dünya görüşü, Kazan-Tatar Türkleri, halk bilimi

---

* ORCID: [0000-0002-2471-6711](https://orcid.org/0000-0002-2471-6711), Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ftekin3538@gmail.com

ABSTRACT

Death, which is a transition period like birth and wedding in an individual's life, has a startling effect. This effect has made the individual sensitive to death, and as a result of this, beliefs related to souls, the dead and afterlife, and practices moulded by these beliefs appeared along with other practices which are thought to prevent death. Society gives some responsibilities to the individual about sending off the deceased to their last journey within the frame of cultural patterns, in this way, the individual becomes socialized due to the beliefs and norms circled around death. It is possible to see these beliefs and patterns of behavior not only in epics, legends and fairytales but also in proverbs. In this sense, proverbs reflect the traditional world view of a community, which are formed by their acceptance, beliefs, judgments and actions related to life as a whole. From this point of view, the phenomenon of death in the traditional world view of Kazan-tatar Turks, which is the subject of this article, has been designated through proverbs. The material of this study consists of the proverbs about death, which are in the second volume of the three-volume series called "Tatar Halık Mekalleri (Proverbs of Tatar People)", compiled by Nekiy İsenbet from oral and written sources. 325 proverbs have been examined in this study among 638 proverbs that are cited in the aforementioned work. The beliefs and practices related to the meaning of death, its features, before death, near death and after death in Kazan-Tatar Turks have been presented in the proverbs that have been examined here. It is seen that proverbs constitute the essence of the traditional world view and philosophy of society in Kazan-Tatar Turks; and carry certain codes in reflecting the cultural values and the system of norms regarding death; and they are didactic while conveying them, and they also have a directive and cogent function towards life owing to the life doctrine they refer to.

Keywords: death, proverbs, traditional world view, Kazan-Tatar Turks, folklore

АННОТАЦИЯ

Смерть, как и рождение и свадьба, является переходным периодом в жизни человека, и оказывает на него сильнейшее воздействие, вызывая страх и беспокойство. Это делает человека уязвимым к смерти, в результате чего появились различные поверья и действия, которые, наряду с верой в предотвращение смерти, предполагают ещё какие-то действия, связанные с духами, умершими или жизнью после смерти. В рамках своих культурных моделей общество возлагает на личность определённый ряд обязательств, связанных с проведением умершего в последний путь. Таким образом, благодаря убеждениям и нормам, связанным со смертью, человек становится частью социума. Эти убеждения и модели поведения можно увидеть в пословицах, в традиционных сказаниях, таких как повествования, эпос, легенды и сказки. Пословицы отражают традиционное мировоззрение сообщества, которое представляет собой некую сумму заданных представлений о жизни, убеждений, обязательств и действий. В статье на основе пословиц рассматривается феномен смерти в традиционном мировоззрении казанско-татарских тюрков. Материал исследования был составлен из пословиц о смерти, взятых из второго тома трёхтомника Наки Исанбета «Татарские народные пословицы», который был составлен на основе устных и письменных источников. В исследовании были рассмотрены 325 пословиц из 638 В рассмотренных пословицах раскрыты значение и характеристики смерти, её особенности, верования и обычаи, касающиеся состояния перед смертью? до смерти, в момент смерти и после смерти у казанско- татарских тюрков. Пословицы составляют суть традиционного мировоззрения и народной философии казано- татарских тюрков; они содержат чёткие коды, отражающие культурные ценности и нормы поведения, связанные со смертью;

кромe того, можно проследить и их «поучительную» функцию, а также мы видим, как пословицы «направляют» и «наводят на размышления» перед лицом смерти.

Ключевые слова: Смерть, Пословицы, Традиционное мировоззрение, Казанотатарские тюрки, Фольклор

1. Giriş

Ölüm, bütün toplumlarda yaşantıyı belirleyici bir imgedir. Sağlık kavramını belirlediği kadar, bireyin; *bağımsızlık, kişisel bağlılık, özgüven ve canlılık düzeyini* de gösterir (Illich, 2004: 107). Aynı zamanda, *birleştirici bir topluluk aktivitesi* olarak bir toplumu, inançlar ve değerler ve düşünce sisteminde bir *kurgu* haline getirir (Kellehear, 2012: 152). Nitekim ölüm ve kültür ilişkisini ele alan Bauman (2018: 49) da, kültürün oluşumunu insanların ölümlü olduklarını bilmelerine bağlar ve devamında, ölümlülüğe dair bu farkındalık olmasaydı kültür de olmazdı diyerek kültürü; “*insanların farkında oldukları şeyi unutturmaya yönelik incelikli, karşı anımsatıcı teknik bir aygıt*” olarak tanımlar. Kültürün, ölümle ilgili unutturmaya çalıştığı şey ise ölümlülüktür. Çünkü kültür, yaşamın tüm geçiciliğine rağmen *kalıcılığın ve kalımlılığın* peşindedir. Bu nedenle de yaşam boyunca bize öğretilen değerler silsilesinin hiç ölmeyecekmiş gibi sürmesini sağlamak, kültürün bireye ve topluma yüklediği bir görevdir. Çünkü yaşamın eninde sonunda biteceğinin bilinmesine rağmen yapılan kültürel faaliyetler (soyağaçları, koleksiyonculuk, eserler vs.); bireye yaşama zevki verir, yaşamı anlamlı kılar. Böylece kültür, öncül işlevi olan *hayatta kalma etkinliğini* gerçekleştirmiş olur. Kültürün diğer işlevi ise, *ölümsüzlük* ile ilgilidir: Bireyi, bu yaşamın ötesine ulaştıracak olan şey eserleridir; ancak bu sayede ölümünden sonra da var olur ve anılır (Bauman, 2018: 13-16). Dolayısıyla anlatılanlardan şu kısa sonucu çıkarmak mümkündür: Ölüm; bireyleri bir araya getirerek birleştirici ve toplumun bir üyesi haline getirerek toplumsallaştırıcı bir rol oynarken, kültür de sunduğu faaliyetler aracılığıyla bireyi, yaşamın akışına dâhil eder.

Tüm toplumlarda olduğu gibi, Türk kültüründe de ölümle ilgili inanışlar ve inanışlarla şekillenen uygulamalar oldukça önemli bir yere sahiptir. Ölüm acısını hafifletmek, öleni kutsamak, onun diğer dünyaya gidişini kolaylaştırmak, hayatta olan yakınlarına zarar vermesini engellemek gibi türlü amaçlarla yapılan bu uygulamalar; bünyesinde birçok kaçınımlar, yasaklar ve inanışlarla birlikte kalıp davranışları içermektedir (Örnek, 2017: 122-128). Bu inanışları ve kalıp davranışları ise; destan, efsane, masal gibi geleneksel anlatıların yanında atasözlerinde de görmek mümkündür. Yüzyıllar boyunca yaşamın içinden damıtılarak elde edilen bilgi, gözlem, tecrübe ve tüm edinimlerin toplamı olan atasözleri (Aksan, 2004: 33); bir toplumun “*kendi varlığı ve benliğinin aynası*” (Aksoy, 1994: 27); doğaya ve yaşama dair geleneksel kabulleri, inanışları, varsayımları, hükümleri ve eylemlerinden oluşan *geleneksel dünya görüşünü* yansıtan formlardır (Çobanoğlu, 2000: 12; Başgöz, 2006: 87-88; Uğuzman, 2014: 1-4; Keskin, 2019: 45-55). Kültürel değerleri ve normlar sistemini yansıtmada belirgin kodlar taşımasının yanında, bunların bireye aktarılmasında ve ihtiyaca binaen zaman zaman hatırlatılmasında, *öğretici* ve *hatırlatıcı* bir işleve sahip olduğu da görülmektedir (Aça, 2013: 121). Dolayısıyla çalışmada atasözleri, kültürel örüntüleri ve kalıp davranışları yansıtmada bir referans

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

olarak kabul edilmiş; Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde ölüm olgusu, atasözlerinden yola çıkılarak örnek metinler eşliğinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın materyalini, Nekiy İsenbet'in[†] *Tatar Halık Mekalleri*[‡] adlı üç ciltten oluşan serinin ikinci cildinde yer alan ölümle ilgili atasözleri oluşturmuştur. Eserde yer alan 638 adet atasözünden, çalışmada 325 adedi incelenmiş ve Kazan-Tatar Türklerinin ölüme yüklediği anlam, ölümün özellikleri, ölüm öncesi, anı ve sonrasına inanış ve uygulamaları tespit edilmiştir.

2. Ölümün Anlamı

Ölümün biyolojik tanımının haricinde ne anlama geldiği, birçok bilim dalında ele alınsa da özellikle felsefenin sorunsal bir alanıdır. Ölümün bir son olup olmadığı, düşünülebilir düşünülemez ve ölüme karşı nasıl bir tutum geliştirilmesi gerektiği ise en çok yorumlanan mevzular arasındadır[§]. En genel anlamıyla “*ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi*” olarak tanımlanan ölümü anlamlandırma; ölümün bir geçişi ya da *sonu* ifade etmesi, ölüm ve sonrasına dair tüm inanışlar ve uygulamalar, kültürden kültüre değişiklik göstermektedir** (Gürkan, 2007: 32). Türk boylarının bu konudaki yaygın inancı ise; “*yaşayan canlı varlıkların, özellikle de insanların, bedeni terk ederek ya da ondan ayrılarak organizmanın yaşam fonksiyonları ve ölümü hakkında karar veren ruhanî bir temel ögeyi taşıdıkları*” yönündedir (Tryjaski, 2012: 117). Nerdeyse tüm Türk boyları, ölümden sonra da bir yaşamın varlığına inanmaktadır. Bu noktada

[†] N. İsenbet (1899-1992), Tatar Türklerinin edebiyatının, folklorunun ve ilim dünyasının en önemli araştırmacılarından biridir. Onun özellikle iki ciltten oluşan “*Tatar Têlênêñ Frazelögik Sülzêgê (Tatar Dilinin Deyimler Sözlüğü)*” (1989-1990), “*Balalar Folkloru (Çocuk Folkloru)*” (1984) ve üç ciltten oluşan “*Tatar Halık Mekalleré (Tatar Halkının Atasözleri)*” (2010) adlı çalışmaları, Tatar Türklerinin dili ve kültürü açısından oldukça kıymetlidir. İsenbet'in hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Er, 2010.

[‡] Üç ciltten oluşan “*Tatar Halık Mekalleré*” (2010), derleme yöntemiyle toplanan Kazan Türklerinin atasözlerinden oluşmaktadır. Birinci cildin giriş kısmında atasözleri mevzusu hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Girişin birinci başlığında “Atasözlerinin halklarda genel ve tartışmalı tarafları” (s. 6-38); ikinci başlığında “Tatar halkının atasözlerinin hususi tarafları, özellikleri” (s. 39-150); üçüncü başlığında “Atasözlerinin toplanması ve kitap” (s. 150-167) hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, her üç ciltte de atasözlerini, temasına göre bir sınıflandırmaya tabi tutarak yazmıştır. Buna göre üç bölümden oluşan birinci cilt “hizmet”, “tabiat dünyası” ve “emareler”; on bölümden oluşan ikinci cilt “yiğit ile kız”, “er ile hatun”, “çocuk”, “nesil-kuşak”, “ev-yurt tutma”, “giyim-kuşam”, “aş-su, kap-kacak”, “konuk-ikram”, “kişinin beden sağlığı” ve “kıyafetname”; iki ana bölümden oluşan üçüncü cilt de “memleket-yaşam, mal, devlet” ve “kişinin ruhu, ahlaki sıfatları” konulu başlıklardan oluşmaktadır.

[§] Ölümün ne olup/olmadığı ile ilgili düşüncüler farklı görüşler ortaya atmaktadır. Ölümün anlamı ile ilgili olarak bk. Jung, 1992; Kaufmann, 1992; Marcuse, 1992; Ames, 2017; Bauman, 2018: 24-75; May, 2019: 31-56; Parkes, 2017; Soll, 2017; Hökelekli, 2017: 21-42; Kaya, 2018: 1-121; Ökten, 2016; Timuçin, 2000.

** Türklerin, İslamiyet'in öncesinde de ölüm gerçeğini kabul ettiğini, Kül Tegin Yazıtı'nda geçen “*İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.*” (Orkun, 1994: 52; Ergin, 2000: 27) ifadesinde görmek mümkündür.

geleneksel kültürlerin yaygın kabulü; ölümü bir son olmaktan çok, yeni yaşam için bir başlangıç, farklı bir duruma geçiş olmasıdır (Aça, 2019: 389).

Türk dünyasında olduğu gibi Kazan-Tatar Türklerinde de en yalın haliyle ölüm, ruhun bedenden çıkarak öteki âleme gitmesi anlamına gelmektedir (Gıylmanov, 1996: 177). Atasözlerine bakıldığında ise, “Yeni hayata eski ölüm (*Yaña tormışta iske ülém*)” (THM-II: 671) atasözüyle insanlık için çok eski bir mevzu olduğu belirtilen ölümün; “Dünyada üç durum gördüm: Doğdum, evlendim, öldüm (*Dönyada öç hel kürdém: Tuvdım, öylendém, üldém*)” (THM-II: 690) sözünde, yaşamın üç geçiş döneminden biri olduğu; “Öldün, sustun (*Üldéñ tındıñ††*)” (THM-II: 685) sözünde ise, dünyevî boyutun ortadan kalkmasına rağmen, ruhanî varlığın devam ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca ölüm, sadece canlılar için geçerli bir kavram değildir. Kâinata var olan her şeyin bir ömrü vardır; bu nedenle de “Eceli gelse ay da ölür, günü gelse gün de ölür (*Ecelé citse, ay da üler, köné citse, kön de üler*)” (THM-II: 677) denilmiştir.

Sibiryalı Türklerinin geleneksel dünya görüşünde yaşam, “görülen/hissedilen bir var oluş”ken ölüm; “görünmeyen ve tasvir edilmeyen, sadece ima edilen bir var oluş” olarak görülmektedir. Mitolojik geleneğe ise üst, orta ve alt dünyalar şeklinde tasavvur edilen evren anlayışında; “yaşamın başlangıcı”nın iyi tanrı ve ruhlardan geldiği, yaşamın orta dünyada sürdüğü ve ölümün, insanın “ölüler dünyası” olarak adlandırılan alt dünyaya yolcu edilmesi olarak anlatılmaktadır (Lvova vd., 2013: 58). Mitolojik dünya tasavvurunda yer altının, ölümler dünyası olarak tasvirlenişine, Kazan-Tatar Türklerinin mitolojisinde de rastlanmaktadır. Özellikle mitolojik halk anlatılarında bu dünya, kötü varlıkların yaşadığı karanlık bir yer ve aynı zamanda ölümler dünyasıdır (Tekin, 2019: 321). Bu bakışın, atasözlerine de yansıdığı görülmektedir. Söz gelimi;

Yere geldi, yerde güldü, yer yarıldı, yere girdi (*Cirge kildé, cirde köldé, cir yarıldı, cirge kerdé*) (THM-II: 686).

Yer insanı yer, insan yeri yer (*Cir keshéné aşy, keshé cirne aşy*) (THM-II: 688).

Kara yerin karnı geniş (*Kara cirneñ karını kiñ*) (THM-II: 688).

Balıkçı bekliyor yar başında, ölüm bekliyor su altında (*Balıkçı köte yar başında, ülém köte yar astında*) (THM-II: 671).

Ecel koymaz, yer doymaz (*Ecel kuymas, cir tuymas*) (THM-II: 678).

Bugün dünyanın üstü, yarın altı (*Bügén dönyanıñ üsté, irtege astı*) (THM-II: 672).

Yerin kucağı geniş, her şeyinle sığarsın (*Cir kuyını kiñ, barıñ da sıyasın*) (THM-II: 686).

Yer altından yol yok (*Cir astınnan yul yuk*) (THM-II: 686).

Ölse yer sevin sin, yaşasa ülke sevin sin (*Ülse, cir kuvansın, torsa il kuvansın*) (THM-II: 692).

†† Bulgarlara ait eski mezar taşlarında, “öldü” anlamında “sustu” sözüne rastlanmaktadır (İsenbet, 2010: 685).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Kara yeri kötüleme, gireceğin yerindir (*Kara cirné yamanlama, kére torgan ciréndér*) (THM-II: 688).

Türklerin ruh, ölüm ve ölüm sonrası hayat tasavvurlarına göre ölen insanların ruhları, öteki dünyayla olduğu kadar bu dünya ile bağlantılıdır. Ölen kişinin yakınlarıyla olan bağı kesmediğine, onları koruduğuna; bazen de kızıp yakınlarına zarar verebileceğine inanılmaktadır. Atalar kültürüyle bağlantılı bu inancın altında ise, ruhların öteki dünyada iyi ya da kötü ruhlara dönüştüğü düşüncesi yatmaktadır (Aça, 2019: 388). Bu inanın yansımasını, Kazan-Tatar Türklerinin “Ölü dirinin ayağından çeker (*Ülé téréññ ayagınnan tartır*)” (THM-II: 673) atasözünde görmek mümkündür. Bu atasözüne göre ölü, yalnız gitmemek adına bir yakınını yanında götürmek isteyebilmektedir. Ayrıca “Şimdi benden sonra ölenler dirilmesin (*İndé minnen soñ ülgenner térélnesén*)” (THM-II: 684), “Ben öldükten sonra kıyamet kopsun (*Min ülgectén, kıyamet kupsın*)” (THM-II: 688) ve “Ölüp giden ölene yapışır (*Ülep bargan ülenge yabışır*)” (THM-II: 694) sözleriyle de kıyamete, dirilmeye ve ölenlerin bir araya geldiğine dayanan bir öte dünya anlayışı tasavvur edilmiştir. Dolayısıyla, bu atasözlerinden yola çıkarak ölümün bir son olarak algılanmadığını söylemek mümkündür.

Atasözlerine göre ölüm, üzerinde düşünülmesi ve hazırlık yapılması gereken bir konudur. Çünkü bu dünya geçicidir. Bu nedenle de güzelliğin geçici olduğunu ifade eden “Nasil olsa öldüğünde kurt yer (*Baribér ülgéc kort aşar*)” (THM-II: 684) atasözü söylenmiştir. Ayrıca “Ölümü unutma, o seni hiç unutmaz! (*Ülémné onıtma, ul siné bér de onıtmy!*)” (THM-II: 674) sözüyle ölümün unutulmaması, “Aklın varsa, düşünüp bak: Bu dünyada kim kalır? (*Akılıñ bulsa, uylap kara: Bu dönyada kém kala?*)” (THM-II: 679) sözüyle ölüm konusunda düşünülmesi ve “Yaşamımı bekle, sonsuza kadar olacağım diye, ölümünü bekle yarın öleceğim diye (*Tormışıñnı köt, meñgê toram dip, üleséñné köt, irtege ülem dip*)” (THM-II: 674) sözüyle de ölüme hazırlıklı olunması gerektiği telkin edilmiş; ancak bir yandan da “Ölüm hakkında çok konuşursan, yaşamın tadı kaçır (*Ülem turında küp söyleseñ, térékléknéñ temé béter*)” (THM-II: 692) ve “Ölünün durumunu çok konuşursan, dirinin bereketi gider (*Ülék helén küp söyleseñ, téréññ bereketé kite*)” (THM-II: 673) sözleriyle de itidalli olunması tavsiye edilmiştir.

Bunun yanında, atasözlerinin büyük bir çoğunluğunda ölüm; yaşamın evrensel bir kanunu, kaçınılmaz bir son ve geri dönüşü olmayan yolculuk olarak tarif edilmiştir.

2.1. Yaşamın Evrensel Kanunu Olarak Ölüm

Dünya yurdu geliş-gidişli (*Dönya yortı kilém-kitémlé*) (THM-II: 669).

Her şeyin sonu var (*Hernersenéñ soñı bar*) (THM-II: 671).

Bugün yerde, yarın mezarda (*Bügén cirde, irtege gürde*) (THM-II: 672).

Bugün güleriz, yarın ölürüz (*Bügén kölebéz, irtege ülerbéz*) (THM-II: 672).

Bugün diri, yarın ölü (*Bügén térék, irtege ülék*) (THM-II: 672).

Başı olanın sonu var, evveli olanın sonu da var (*Başı barnıñ soñı bar, evvelé barnıñ ahırı bar*) (THM-II: 679).

Can iyesi hepsi ölür (*Can iyese bar da üler*) (THM-II: 680).

Evvel can iyese olsun, sonun mezar iyese (*Evvel can iyese bulsañ, soñın güri iyese*) (THM-II: 685).

Bir gün doğsan, bir gün ölürsün (*Bérkön tuvsañ, bérkön ülerséñ*) (THM-II:690).

Yaşayanların hepsi de ölür (*Yeşegenéñ barı da üle*) (THM-II: 691).

Birinci nefes, son nefes alışının başı (*Bérençe sulış aħır sulışınıñ başı*) (THM-II: 690).

Yaşamak ölmek, ata babadan miras (*Tormak ülmek, ata babadan miras*) (THM-II: 691).

Yaşayan ölür, kavuşan ayrılır (*Yeşegen üler, kavışkan ayırılır*) (THM-II: 691).

Doğan büyür, yaşayan ölür, gelen gider (*Tuvgan üşer, torgan üler, kilgen kiter*) (THM-II: 692).

Dün yaşayanlar bugün yok (*Kiçe yeşegenner bügén yuk*) (THM-II: 691).

Güneş doğar batmak için, âdem doğar ölmek için (*Koyaş tuva batmak öçén, edem tuva ülmek öçén*) (THM-II: 691).

Nice var olanlar yok olmuş, nice yoklar var olmuş (*Niçe barlar yuk bulgan, niçe yuklar bar bulgan*) (THM-II: 691).

Diri olanın borcu ölüm (*Téréklégéñ buriçi ülém*) (THM-II: 691).

Sadece doğmayan ölmüyor (*Tuvmagan gına ülmüy*) (THM-II: 692).

Doğmak da var, ölmek (de) var (*Tuvmak barda ülmek bar*) (THM-II: 692).

Gelgitli dünya, sonunda bir gün ölümlü dünya (*Kilémlé-kitémlé dönya, aħır bérkön ülémlé dönya*) (THM-II: 691).

Cihanda ölmeyen herkes delirmiş (*Cihanda ülmüy herbér uñıraşkan*) (THM-II: 693).

2.2. Kaçınılmaz Son Olarak Ölüm

Ecel kara devedir, her kapiya çömelir (*Ecel kara dövedér, her kapkaga çügedér*) (THM-II: 670).

Dünya herkesten geçer, ecel yakanı tutar (*Dönya herkémmen üter, ecel yakanı totar*) (THM-II: 690).

Akıl yeryüzü köşesinde gezse de, ölüm ense üstünde gezer (*Uy cir çitende yörsa de, ülém cilke östénde yöriy*) (THM-II: 670).

Akıl dağ başında, ecel can başında (*Uy tav başında, ecel can başında*) (THM-II: 670).

Ölümden kaçış kurtuluş yok (*Ülémmen kaçış kotiluv yuk*) (THM-II: 671).

Ölümsüz dünya yok, geçitsiz orman yok (*Ülémséz dönya yok, ütkélséz urman yok*) (THM-II: 671).

Ölümsüz can olmaz, azalmayan su olmaz (*Ülémséz can bulmas, kaytmas su bulas*) (THM-II: 671).

Ölüm herkese yazılmış (*Ülém herkémmge yazgan*) (THM-II: 671).

Bir musallat olsa ecel gitmiyor diyorlar (*Bér kanıksa, ecel kitmiy, diyler*) (THM-II: 677).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ölümsüz ömür yok, sönmeyen kömür yok (*Ülmiy torgan gömér yok, sünmiy torgan kümér yok*) (THM-II: 682).

Her nehre geçiş var, her kişiye ölüm var (*Her yulgaga kiçüv bar, her kэшэге ülém bar*) (THM-II: 682).

Ölüm şerbeti acı olsa da herkes için (*Ülém şirbeté açi bulsa da, herkém éçer*) (THM-II: 683).

Ölüm herkesin başında (*Ülém herkémnéñ başında*) (THM-II: 671).

Ecelsiz dünya yok, geçitsiz derya yok (*Ecelséz dönya yok, kiçüvséz derya yok*) (THM-II: 680).

Ölüm herkesin misafiri (*Ülém herkémnéñ kunagı*) (THM-II: 682).

Yakasız gömlekten çıkamazsın (*Yakasız külmekten çıgalmassıñ*) (THM-II: 685).

Hiç kimse ölmeden kalmaz (*Hiçkém ülmiy kalmak yuk*) (THM-II: 692).

2.3. Geri Dönüşü Olmayan Yolculuk Olarak Ölüm

Gömlek giyen ölmüyor, kefen giyen gelmiyor (*Külmek kigen ülmiy, kefén kigen kilmiy*) (THM-II: 672).

Uykuya giden dönüyor, ölen dönmüyor (*Mertke kitgen kayta, ülgen kaytmıy*) (THM-II: 672).

Ölen âdem dirilmez, çıkan can geri gelmez (*Ülgen âdem térélmes, çıkkán can kiré kilmes*) (THM-II: 673).

Kesilen baş yenilenmez, ölen kişi dirilmez (*Kisélgen baş yalğanmas, ülgen kэшé térélmes*) (THM-II: 675).

Kopan can geri gelmez, ölene derman bulunmaz (*Özélgen can yalğanmas, ülgenge derman tabılmas*) (THM-II: 683).

Ölen kişiyi geri getiremezsin (*Ülgen kэшéne kiré kaytarıp bulmıy*) (THM-II: 684).

Ayak ile giden gelir, baş ile giden geri gelmez (*Ayak bélen kitken kilér, baş bélen kitken kilmes*) (THM-II: 685).

Eve giren boş çıkmaz, mezara giren geri çıkmaz (*Öyge kérgen korı çıkkmas, güрге kérgen kiré çıkkmas*) (THM-II: 687).

Yalnız kazın yuvası çıkmaz, mezara giren geri çıkmaz (*Yalgız kaznıñ öyé çıkkmas, güрге kérgen kiré çıkkmas*) (THM-II: 688).

Akan su geri akmaz, çıkan can geri dönmez (*Akkán su kiré akmıy, çıkkán can kiré kaytmıy*) (THM-II: 688).

Ağlayarak öleni geri getiremezsin (*Cılap ülgenné kaytaralmassıñ*) (THM-II: 688).

Geçmişini geri getiremezsin, öleni diriltemezsin (*Ütkenné kaytara almassıñ, ülgenné térélte almassın*) (THM-II: 690).

Geçen gelmez, ölen dirilmez (*Ütken kilmes, ülgen térélmes*) (THM-II: 692).

3. Ölümün Özellikleri

Ölüm, haktır:

Ecel hak (*Ecel hak*) (THM-II: 670).

Ölsen, ölüm hak (*Ülseñ, ülem hak*) (THM-II: 682).

Emanet cana ölüm hak (*Emanet canga ülem hak*) (THM-II: 683).

Ömür veresiye, ölüm borç (*Gomér ecet, ülem burıç*) (THM-II: 690).

Gelmek hak, gitmek hak (*Kilém hak kitém hak*) (THM-II: 691).

Düğün hak, ölüm hak (*Tuy hakka, ülem hak*) (THM-II: 692).

Ölüm Allah'tan gelir, Azrail canı/ruhu alır:

İçmek yemek zenginden, ölüm gelse Allah'tan (*Ççmek, cimek baydan, ülem kilse Hoday'dan*) (THM-II: 678).

Allah vermiş, Allah almış (*Alla birgen, Alla algan*) (THM-II: 679).

Mal zengininin, can Hüda'nın (*Mal baynıki, can Hoday'nıki*) (THM-II: 683).

Tapşır'dan haber gelmiş, emanet canını vermiş (*Tapşır'dan heber kilgen, emanet canın birgen*) (THM-II: 683).

Kendisi verip kendisi alıyor (*Üzé birép üze ala*) (THM-II: 692).

Azrail'e bir can borcum var (*Gazrail'ge bér can burıçım bar*) (THM-II: 679).

Azrail'e mal verip can alıp kurtulamazsın (*Gazrail'ge mal birép can alıp kalıp bulmy*) (THM-II: 683).

Azrail cana ortak, atanın kurnaz oğlu mala ortak (*Gazrail canga urtak, atanıñ yaman uğılu mala urtak*) (THM-II: 683).

Düşmanın yanında, malım var deme; Azrail olduğunda, canım var deme (*Yav barında, malım bar, dime; Gazrail barda, canım bar dime*) (THM-II: 683).

Ölen ile gömmüş, Tanrı'ya borcunu vermiş (*Ülgen bélen kümgen, Tenré'ge burıçın birgen*) (THM-II: 689).

Ölüm, vadesi bitene gelir:

Ölecek kişinin günü gelmezse, öldürücünün eli yetişmez (*Ülüçénéñ köné çitmese, ütérüçénéñ kuli citmese*) (THM-II: 675).

Hasta ölmez, eceli gelen ölür (*Çırlé ülmıy, ecelé citken üle*) (THM-II: 677).

Ayı gelen ayında ölür, günü gelen gününde ölür (*Ayı citken ayında üle, köné citken könénde üle*) (THM-II: 677).

Yıl yıla yetmiş, yıl Muhammet'e yetmiş (*Yıl yılga citken, yıl Möhemmetke citken*) (THM-II: 677).

Ecel ayak altında (*Ecel ayak astında*) (THM-II: 677).

Ecel celladı ok kursa atmaya, aman vermez Mişer'e ve Tatar'a (*Ecel celladı uk korsa atarga, eman birmez Mişer'ge hem Tatar'ga*) (THM-II: 677).

Ecel yetişip gelse ilaç-deva buldurmaz (*Ecel citép kilse, daru-derman taptırmaz*) (THM-II: 677).

Ecel gelse, akıl kaçır (*Ecel kilse, akıl kaçır*) (THM-II: 677).

Ecelliyeye yok sebep (*Ecellége yok sebep*) (THM-II: 677).

Ecelin gelse, hastalanmadan ölürsün (*Eceléñ citse, avırmıy ülerséñ*) (THM-II: 677).

Ecelin gelse, soba başında otururken de ölürsün (*Eceléñ citse, miç başında utırgan köyge de ülerséñ*) (THM-II: 678).

Ecel gelse, çoluk çocuğun çok mu diye sormaz (*Ecel kilse, bala-çagan küpmé, dip sorap tormıy*) (THM-II: 678).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ecelsiz ölümden Allah da kurtarmıyor (*Ecelséz ülemnen Alla da alıp kalmıy*)^{††} (THM-II: 678).

Kırk sene kuzgun ölse de, eceli gelen ölür (*Kırık yıl kozgın kaçırsa da, ecelé citken üle*) (THM-II: 678).

Eceli gelen karga, atmaca ile oynar (*Ecelle karga karçıga bélen uynar*) (THM-II: 678).

Guguk kuşu ölse de, eceli gelen ölür (*Küké küpmé kükéldese de, ecelé citken üle*) (THM-II: 678).

Nefesi bitenin günü bitmiş (*Tını bétkennéñ köné bétken*) (THM-II: 678).

Ecelin nerede yazılmışsa, orada ölürsün (*Eceléñ kayda yazgan bulsa, şunda ülerséñ*) (THM-II: 679).

Ecelsiz can çıkmaz (*Ecelséz can çıkmıy*) (THM-II: 680).

Takdirsiz ölmüyor (*Tekdirsez ülmıyler*) (THM-II: 681).

Kırk sene salgın gelse de, eceli yazılan ölür (*Kırık yıl kırgın kilse de, ecelé yazılğan üler*) (THM-II: 681).

Nişansız atılan ok ecelliye değer (*Tözemiçe atkan uk ecelleğe tiye*) (THM-II: 681).

Ölecek kişinin günü gelmiş, eşek arısı kovalayıp uçuruma itmiş (*Ülüçénéñ köné citken, şöpşe kuvıp yarga étken*) (THM-II: 682).

Araziye atılan ok ölümü gelenin başına değer (*Yalanga atkan uk ülemé citkennéñ başına tiyer*) (THM-II: 682).

Ölüme çare yoktur:

Ecele ilaç yok (*Ecelge daru yok*) / Ecele çare yok (*Ecelge çara yok*) (THM-II: 669).

Ecele para verip kurtulamazsın (*Ecelden akça birép kotılıp bulmıy*) (THM-II: 669).

Ecelin ilacı kızıl balçık (*Ecelnéñ daruyı kızıl balçık*) (THM-II: 670).

Ölüm annen değil, ağlayıp yenemezsin (*Ülém eni tügél, cılap ciné almassıñ*) (THM-II: 670).

Ölüye diri can veremez, kendi canını korusun saklasın (*Ülékke téré can kérte almas, üz canın saklasın*) (THM-II: 673).

Ecelden başka her şeye çözüm vardır (*Ecelden başka bar nersege de, çara bar*) (THM-II: 693).

Sahiden öleni büyü kurtarmaz, aç öleni yemek kurtarmaz (*Çın ülerné imçé kotkarmas, aç ülerné aş kotkarmas*) (THM-II: 694).

Ölüm, ansızın gelir:

Ölüm uygunluğuna bakmıyor (*Ülém cayıña karamıy*) (THM-II: 670).

Misafir söyleyip gelmez, ölüm sorup gelmez (*Kunak eytép kilmes, ülem sorap kilmes*) (THM-II: 678).

Ölüm kişinin çağırmasını beklemiyor (*Ülém kéşénéñ çakırganın kötmıy*) (THM-II: 678).

Ölüm bağırarak gelmiyor (*Ülém kışkıra kilmiy*) (THM-II: 678).

^{††} Ecelsiz ölümlerle kastedilen, doğal olmayan kazalı ölümdür.

Ölüm senden sorup gelmiyor (*Ülém sinnen sorap kilmiy*) (THM-II: 678).

Ölüm, koşul gözetmez:

Ölüm gence-yaşlıya bakmıyor (*Ülém kartka-yeşke karamıy*) (THM-II: 682).

Ölüm dişe bakıp gelmiyor (*Ülém téske karap kilmiy*) (THM-II: 671).

Bir baksan yaşlı ölür, ecel gelse genç ölür (*Karap torsañ, kart üle; ecel citse, yeş üle*) (THM-II: 678).

Ölüm zengine-yoksula bakmaz (*Ülém bayga-yarlıga karamas*) (THM-II: 670)

Ölüm yaşına bakmıyor (*Ülém yeşéñe karamıy*) (THM-II: 692).

Ölüm karşısında herkes eşittir:

Ölüm zengine de, yoksula da bir, ikisi de on iki arşın kefen, üç arşın kabir (*Ülém bayga da, yarlıga da bér, ikéséne de uniké arşın kefén, üç arşın kabér*) (THM-II: 670).

Ölüme ne sen, ne ben, ne Muhammet Emin! (*Ülémge sin ni, min ni, Möhemmet Emin ni!*)” (THM-II: 670).

Ölüm karşısında herkes eşit (*Ülém karşında bar da bértigéz*) (THM-II: 671).

Ölümün kapısı yöneticiye de bir, vatandaşa da bir (*Ülémñéñ işégé türege de bér, karaga da bér*) (THM-II: 671).

Ölüm zenginden bir şey almaz, yoksulun gönlünü görmez; kötüden tiksizmez, iyiye acımaz (*Ülém baydan aluv almıy, yarlının küñelén kürmıy; yamannan cirenmiy, yahşını ayamıy*) (THM-II: 670).

Ölümün kapısı herkese de açık (*Ülémñéñ işégé herkémgé de açık*) (THM-II: 671).

Ölüm padişaha da bir, Muhammet’e de bir (*Ülém patşaga da bér, Möhemmetşaga da bér*) (THM-II: 671).

Ölümün şakası yoktur:

Ölümün oyunu yok (*Ülémñéñ uyını yok*) (THM-II: 671).

Ecel hile buldurmaz, tekrar durup baktırmaz (*Ecel heyle taptırmaz, kabat torıp baktırmaz*) (THM-II: 670).

Ölüm geceleyip çıktığın uyku odası değil (*Ülém tönep çıga torgan yokıy bülmesé tügél*) (THM-II: 671).

Ölüme hile yok, kazıp almaya külünk yok (*Ülémge heyle yok, kazıp alırğa keyle yok*) (THM-II: 670).

Ölüm bir defadır:

Ne de olsa bir ölüm (*Barıbér bér ülém*) (THM-II: 679).

Bir ölen iki ölmez (*Bér ülgen iké ülmes*) (THM-II: 679).

İki ölüm olmaz, ilkinden kimse kurtulmaz (*İké ülém bulmıy, bérsénen hiçkém kotılmıy*) (THM-II: 680).

Kaza iki, ölüm bir! (*Kaza iké, ülém bér!*) (THM-II: 680).

Ölüm bir olur, oyun iki olur (*Ülém bér bulır, oyun iké bulır*) (THM-II: 681).

Bir cana iki ölüm yok (*Bér canga iké ülém yok*) (THM-II: 683).

Bir ölen iki ölmez, ölse de geri gelmez (*Bér ülgen iké ülmes, ülse de kiré kilmes*) (THM-II: 684).

Bir doğan bir ölür (*Bér tugan, bér üler*) (THM-II: 690).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ölüm, acıdır, kolay değildir:

Acıdan acı ne acı, ölüm acı (*Açıdan açı ni açı, ülem açı*) (THM-II: 669).

Can ne kadar tatlı olsa, ölüm de o kadar acı (*Can nihetlé tatlı bulsa, ülem de şulhetlé açı*) (THM-II: 683).

Can tatlı, onu vermek acı (*Can tatlı, anı birüv açı*) (THM-II: 683).

Ölümden acı bir şey yok (*Ülémnen açı nerse yok*) (THM-II: 683).

Ölüm olan yerde afet var (*Ülém bar cirde kaza bar*) (THM-II: 670).

Yaşamak zor olsa (da), ölmek de kolay değil (*Toruv avır bulsa, ülüv de ciñél tügél*) (THM-II: 693).

Yaşamak zor mor olsa (da), ölmek de yağlı beliş değil (*Toruv kıtı-mıtı bulsa, ülüv de maylı beléş tügél*) (THM-II: 693).

Ölüm pişmanlıksız olmaz, pişmanlığın faydası olmaz:

Düğün öfkesiz olmaz, ölüm pişmanlıksız olmaz (*Tuy üpkeséz bulmas, ülem ükénécséz bulmas*) (THM-II: 689).

Ölüm pişmanlıksız olmuyor (*Ülém ükénécséz bulmıy*) (THM-II: 690).

Of dersin öldüğünde, kafana vurulduğunda (*Uf, diyersen ülgeç, başña kitérép bergeç*) (THM-II: 689).

Ölüp bittiğinde ne affı? (*Ülép bétkeç ni behil?*) (THM-II: 683).

Öldüğünde pişmanlıktan fayda yok (*Ülgeç, ükénüvde fayda yuk*) (THM-II: 689).

Geçmiş işe hayıflanmanın ne faydası var (*Ütken eşke ükénép ni fayda bar?*) (THM-II: 674).

Ölüm, istemekle gelmez:

Öleceğim diyene ölüm yok, duracağım diyene gün yok (*Ülém digenge ülem yok, toram digenge kön yok*) (THM-II: 673).

Ölmeye de ölmezsin, güzel gün de görmezsin (*Ülerge de ülmesséñ, yaşıñ kön de kürmesséñ*) (THM-II: 673).

Ölümü bekleme kendisi gelir (*Ülémné kötme, üzé kilér*) (THM-II: 674).

Öleceğim diyenin gözü yaman (*Ülémnéñ küzé yaman*) (THM-II: 674).

Ölümü arama, kendisi seni arayıp bulur (*Ülémné ézleme, üzé siné ézlep tabar*) (THM-II: 693).

Öleyim, öleyim dersin, ölemezsin, ölmeye başlasan kalamazsın (*Ülem, ülem diyerséñ, üle almassıñ, üle başlasañ, kala almassıñ*) (THM-II: 694).

Öleyim öleyim yüz yaşıyor (*Ülem-ülem yöz yaşıy*) (THM-II: 694).

Ölmeye saat var, ölmemeye sebep var (*Ülerge segat bar, ülmeske sebep bar*) (THM-II: 694).

Ölüm, bir sebep bulur:

Ölüm sebebini bulur (*Ülém sebebén tabar*) (THM-II: 671).

Birinin eceli ateşten, birinin sudan (*Berevnéñ ecelé uttan, berevnéñ sudan*) (THM-II: 679).

Düşersen ranzadan, ecelin bir yerden (*Yığılsañ nardan, eceléñ elle kaydan*) (679).

İki hastalık bir gelse, ecelin gelmiştir; iki delik bir gelse itibarın gitmiştir (*İké avıru bér kilse, ecelnéñ citkené; iké tişék bér kilse, abruyın kitkené*) (THM-II: 676).

Uzun hastalık malı alır, malı almasa, canı alır (*Ozak avıru malnı alır, malnı almasa, cannı alır*) (THM-II: 677).

Gelse vakit, bulunur sebep (*Citse segat, tabıla sebep*) (THM-II: 680).

Ölüm, başkasınadır:

Birisi için ölsem de kendi ölümünden ölürsün (*Készé öçén ülsen de, üz ülémeñné ülerséñ*) (THM-II: 680).

Ağacın kurusunu kurt yiyor, âdemin ölüsünü böcek yiyor (*Agaçnıñ korısın kort aşıy, edemnéñ ülésén murt aşıy*) (THM-II: 684).

Kişi mezarına (başka) kişi girmiyor (*Készé güreñe kэшé kermiy*) (THM-II: 686).

Yerin kucağına ülke sığar, mezar kucağına bir sığar (*Cir kuyıyına il sıyar, güñ kuyıyına bér sıyar*) (THM-II: 686).

Turna yüzer suyun üstünde, kişi girmiyor kişi mezarına (*Çurtan yöze sunıñ üreñe, kэшé kermiy kэшé güreñe*) (THM-II: 688).

Ölüye her şey ölür, sadece herkesin mezarı kendi kendine (*Ülüge bar da üle, kabéré gene herkaysınıñ üzlé üzéne*) (THM-II: 688).

Ölüm, geride kalana göre görecelidir:

Ecel zengine batmak, yoksula ölmek (*Ecel bayga bölmek, yarlıga ölmek*) (THM-II: 669).

Ecel ahmak için altısı bir, akıllı için biri (*Ecel aħmak öçén altav, akıllı öçen bérev*) (THM-II: 669).

Herkes ölse de, herkese de bir ağlamıyorlar (*Herkém ülse de, herkémge de bér cılamıylar*) (THM-II: 690).

4. Ölüm Korkusu

Ölüm, korku ve endişe yaratan sarsıcı bir etkiye sahiptir. Korkunun şiddeti ve etkisi ise bireyin; yaşına, ölüme yüklediği anlama, içinde yaşadığı toplumdan edindiği değerler ve normlar sistemine göre değişkenlik gösterebilir. Ölüm korkusu^{§§}; ölümlle ilgili birçok âdet ve törenlerin oluşmasında etkili bir faktördür. Nitekim dinler, mitolojiler, geleneksel dünya görüşleri ve felsefî düşünce sistemleri ölümü anlamlandırmak ya da değerli kılmak suretiyle, ölümün yarattığı korkuyu azaltmaya çalışmışlardır (Aça, 2019: 388). Söz gelimi; ölüm korkusunu yenmek için geleceği kendisine bildireceğini düşündüğü birtakım davranış kalıplarını ortaya çıkarmak suretiyle çözüm üretmeye çalışmış; bunun için de hayvanlar, araç-gereçler,

§§ Wahl (1992: 29), ölüm korkusunu ikiye ayırmaktadır: Birincisi, dünyadaki varlığımızın bir gün sona ereceğine dair korku iken; diğeri, ölüm korkusu adı altında *birakılma* ve *cezalandırılma* gibi simgesel *değişken endişeler*dir. Benzer şekilde Fromm (1994: 160-161) da; normal ölüm korkusu ve yaşlanmak korkusu, olmak üzere bu korkuyu ikiye ayırmaktadır. Ölüm korkusu ve bu korkunun kaynağı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Wahl, 1992; Freud, 2019: 51; Kellehear, 2012: 166-167; Kübler-Ross, 2010: 24-26; Sağır, 2014: 59-71; Hökelekli, 2017: 149, 157.

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

meteorolojik olaylar gibi unsurları ölümün habercisi olarak düşünmüşlerdir^{***} (Örnek, 2017: 23).

Kazan-Tatar Türklerinin atasözleri arasında, ölüm korkusuyla alakalı atasözünün sayısı oldukça fazladır. Bu durum, ölüm korkusunun belirgin olduğunu göstermektedir. Nitekim “Yaşlılık korkunç değil, ölüm korkunç (*Kartlık kurkınıç tügél, ülém kurkınıç*)” (THM-II: 680) ve “Ölümden korkmayan adamdan ölümün kendisi korkar (*Ülémnen kurıkmağan irden ülém üzé korkıp torır*)” (THM-II: 682) sözleriyle korkunun normallığı ifade edilse de atasözlerinin genelinde, ölüm korkusundan ziyade ölümden korkmamak gerektiği vurgulanmıştır. Söz gelimi; “Ölümden korkuyorsan dünyada yaşama (*Ülémnen kurıksan, dönyada yeşeme*)” (THM-II: 682) ve “Beni korkutmayın bu ölüm ile, çünkü bu ölüm bana düşman değil.” (*Miné kurkıtmagız bu ülém bélen, çönki bu ülém miña doşman tügél*) (THM-II: 681) atasözleri bunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca ölüm korkusunun beslendiği kaynağın, yaşam olduğu ve bencil insanların ölümden korktuğu; “Ölümden korkan yaşamdan korkan (*Ülémnen kurıkkın yeşevden kurıkkın*)” (THM-II: 682) ve “Bencil insan ölümden korkar (*Üzémçé kéşé ülémnen kurır*)” (THM-II: 681) atasözleriyle belirtilmiştir. Nitekim ölümlü yaşamın doğal seyirindeki gidişatı olarak algılanması gerektiğini vurgulayan Jung (1992: 5-16) da; ölüm korkusunun beslendiği yerin yine yaşam olduğunu söyleyerek, bu korkunun temelini yaşama korkusuna bağlar. Bu anlayışa göre; ölümden en çok korkanlar, yaşamdan en çok korkanlardır (Akt: Hökelekli, 1991: 157). Ölüm korkusunu yenme ile ilgili olarak ise, ölüm üzerine düşünme tavsiye edilmektedir. Çünkü ölüm ancak, “Ölüm hakkında düşünene ölüm korkunç değil (*Ülém turında uylavçığa ülém kurkınıç tügél*)” (THM-II: 674)dir.

Atasözlerinde, ölümden korkulmamasının nedenleri ile ilgili tespitler ise şu şekildedir:

Korkulan şey, başa gelir:

Sudan korkan yalağa düşüp ölmüş (*Sudan kurıkkın tagarakka töşép ülgen*) (THM-II: 681).

Ölümden korkan ecele rastlamış (*Ülémnen kurıkkın ecelge yulıkkın*) (THM-II: 682).

Ölümden korkan kişiyi ölüm tutar (*Ülémnen kurıkkın kéşéné ülém totar*) (THM-II: 682).

Ölümden korkan ölen ile bir (*Ülémnen kurıkkın ülgen bélen bér*) (THM-II: 682).

Ölümden korkarsan ölürsün (*Ülémnen kurıksañ ülerséñ*) (THM-II: 682).

Ölümü sık düşünmek, yaşamın keyfini kaçırır:

Hastalık bir ölü, şüpheli günde ölü (*Avıru bér üler, şiklé könde üler*) (THM-II: 679).

^{***} Kazan-Tatar Türkleri de ölümün gelişini anlamak için; eşyalar, hayvanlar, tabiat varlıkları, rüyalar gibi bazı emareleri ölümün habercisi olarak yorumlamıştır. Kazan-Tatar Türklerin ölümle ilgili inanışları ve uygulamaları için bk. Gıylmanov, 1999: 243-246, 256-260, 268, 299; Urmançı, 2002: 75-78; Urmançı, 2008: 207-209; Çetin, 2008; Kalafat, 2011: 96-103; Tekin, 2020; Falakhova, 2020: 109-133.

Eceli gelen bir ölür, ecelden korkan günde ölür (*Ecelé citken bér üler, ecelden kurıkkan könde üler*) (THM-II: 679).

Kim ölümden korkarsa o, diriler arasında ölü olarak yaşar (*Kém ülemnen kurıksa, şul téréler arasında ülek bulıp yeşer*) (THM-II: 680).

Ölümden korkmayan diri, ölümden korkan diri ölü (*Ülemnen kurıkmağan térék, ülemnen kurıkkan téré ülek*) (THM-II: 682).

Ölümden korkmasan özgürlük, korksan kulluk (*Ülemnen kurıkmasan irék, korıksañ kollık*) (THM-II: 682).

Ölümden korksan, yaşamda tat olmaz (*Ülemnen kurıksañ, yeşevde tem bulmas*) (THM-II: 682).

Atasözlerine göre asıl korkulması gereken şey ise; anlamsız, amaçsız ve kötü seçimlerle geçen bir yaşamın kendisidir. Korkunç olan ölümler değil, aksine dirilerdir: Korkma ölüden, kork diriden! (*Kurıkma ülekten, kurık térékten*) (THM-II: 680).

Korkma ölümden, kork ayıplanmaktan! (*Kurıkma ülemnen, kurık oyatka kaludan!*) (THM-II: 680).

Korkma ölümden, kork faydasız ömürden! (*Kurıkma ülemnen, kurık faydasız goméreden!*) (THM-II: 680).

Korkma ölümden kork kötü işten (*Kurıkma ülemnen, kurık yaman eşten*) (THM-II: 680).

Korkmuyorum ölümden, ölebilirim bugünden, korkarım boşuna ölmekten! (*Kurıkmyım ülemnen, üle alam bügennen, kurkam yokka ülüvden!*) (THM-II: 680).

Ölümden korkma hastalıktan kork (*Ülemnen kurıkma, avırudan kurık*) (THM-II: 682).

5. Atasözlerinde Ölüm Öncesi, Anı ve Sonrası

Ölümün acısı, bilinmezliği ve kaçınılmazlığı; bireyi ölüme karşı duyarlı hale getirmektedir. Bu duyarlılık ise, ölümü anlama ve anlamlandırma çabasını getirmiş; ölüm korkusuyla ölümü getirebileceği düşünülen söz ve eylemlerden kaçınılmış; ölüme neden olabilecek her duruma karşı dine, büyüye, halk hekimliğine bağlı uygulamalarla birlikte; ruhlara, ölümlere, ölü gömme ve ölüm sonrasına bağlı inanış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır (Aça, 2019: 388). Bu inanış ve uygulamaların en çok görüntülediği yer ise, cenaze törenleridir. Bu anlamda törenler; bir topluluğun *basamaklıp, kodlanmış ve kurumsallaşmış* bir dizi *semboller ve inançlardan* oluşan eylemlerini göstermektedir. Bireyi ve toplumu muhatap alan bu törenlerin temel işlevi ise; bireyi suçluluk duygusundan kurtarmak, kaygıları gidermek, güçlendirmek suretiyle iyileştirmek ve önlem almak (Thomas, 1991: 92-93); ölümün korkusunu bastırmak, yaşamın sarsılan akışını yerine getirmek (Malinowski, 2020: 51) ve ölüye karşı gelişen (kaçmak, eşyaları yakmak, kalıntılardan/ ölüden kurtulmak gibi) içgüdüsel tepkileri bastırmaktır (Kellehear, 2012: 166).

Kazan-Tatar Türklerinin atasözlerinde ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçleri ile ilgili inanış ve uygulamalara rastlanmıştır. Özellikle ölüm anı ve sonrası ile ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Atasözlerine göre; bir insan öldüğünde onun her şeyi kalır (*Ülgeç, bar da kala*, THM-II: 689) ve geride kalanlar ölenin işlerini

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

yapar (*Kalgan ülgenné helelliy*, THM-II: 694). Bunun için de “Kişi ölmedikçe, işi görülmüyor (*Kéşé ülmüççe, eşé kürénmiy*)” (THM-II: 688)” ve “Diri kapatır, ölü açar (*Téré yabar, ülé açar*)” (THM-II: 672) denilmiştir. Bir insan öldüğünde ise onun üç günlük işi vardır (*Kéşénéñ ülgéç öç könlék eşé kala*, THM-II: 688).

Bazı atasözlerinde ise, bireyin yaşamı ve ölümü arasında bağlantı kurulmuştur. Buna göre; yaşamın kalitesi ve bireyin ferdi tüm özellikleri, onun nasıl öleceğinin göstergesidir. Bu nedenle de;

Dirisi nasılsa, ölüsü öyle (*Térésé nindiy, ülésé şundi*) (THM-II: 672).

İyi kişi idi, iyi öldü (*Yahşı kéşé idé, yahşı üldé*) (THM-II: 685).

Yaşadığım gibi ölürsün (*Yeşegenéñçe ülerséñ*) (THM-II: 691).

Neyle doğarsan, onunla öl (*Ni bélen tuydıñ, şuniñ bélen ül*) (THM-II: 691).

Nasıl yaşarsan, öyle ölürsün (*Niçék torsañ, şulay ülerséñ*) (THM-II: 691)

denilmiştir.

Atasözlerinde ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçleriyle ilgili diğer tespitler ise şu şekildedir:

5.1. Ölüm Hazırlık

Önceden öleceğini bilsen mezar kazıp koyardın (*Aldan üleséñné béleseñ, kabér kazıp kuyar idén*) (THM-II: 674).

Evini iyi sakla, ansızın misafirin gelir, kendini iyi sakla, ansızın ecelin gelir (*Öyiñné yahşı sakla, kapıl kunagıñ kilér, üzéñné yahşı sakla, kapıl eceléñ kilér*) (THM-II: 674).

Kefenini ölmeden hazırla (*Kefénéñné ülgéñçe hesterle*) (THM-II: 674).

Öleceğimi bilsem, kefenimi boynuma sarıp yürürdüm (*Ülesémné bésem, keféñémné muyınıma urap yörér idém*) (THM-II: 674).

Değerin hepsinden kıymetli, değerini bittiğinde ölmeye hazırlan (*Kadéréñ barda kadérlen, kadéréñ bétkeç, ülerge hezerlen*) (THM-II: 674).

Uzun yola gidersen, azığını seçip al! (*Yırak yolga barasıñ, azığıñı saylap al!*) (THM-II: 674).

Ölümüne hazırlan, ekinini unutma (*Ülemge ezérlen, çeçüné onıtma*) (THM-II: 674).

Ölürüm diye iş yap, ölmezsen canın kendine kalır (*Ülermén dip eş it, ülmüy kalsan canıñ üzéñé kalır*) (THM-II: 674).

İyi ölüm istiyorsan, Kazan’da kalıp öl! Zor ölüm istiyorsan Kazan yoluna çıkıp öl! (*Yahşı ülém téleseñ, Kazan’da torıp ül, yaman ülém téleseñ, Kazan yoluna çığıp ül!*^{†††}) (THM-II: 674).

Hastalanmadan önce kefenini hazırla (*Avırgannan élék keféñéñné hezerle*) (THM-II: 676).

(Başka) Kişinin taşını sayıp kendi taşını saymayı unutma! (*Kéşé taşın sanap, üz taşıñ sanarga onıtma!*) (THM-II: 680).

††† Bu atasözünün söylenme nedeniyle ilgili şu bilgi verilmektedir: Kazan şehri, eskiden düşmanlardan saklanması kolay olsun diye sazlıklar ve ormanlar arasında yapılmıştır. Bu durum, farklı yollardan yürümeyi meşakkatli hale getirdiğinden ve de yolda ölenlerin taşınmasını zorlaştırdığından Kazan’da kalmak tavsiye edilmiştir (İsenbet, 2010: 674).

Kişi öleceğini bilse, mezarını kendisi kazır (*Kéşé ülerén bélse, kabérén üzé kazır*) (THM-II: 680).

5.2. Ölüyü yıkama ve kefenlenme:

Ölü yıkayıcısı ile su koyucusu olsun da, ölen isterse cennete, isterse cehenneme gitsin (*Ülék yuvçı bélen su koyuçıga bulsın da, ülgen télese ocmaħka, télese cehennemge kitsén*) (THM-II: 685).

Bir sajin^{†††} yer, üç arşın kefen (*Bér sajin cir, üç arşın kefen*) (THM-II: 685).

Ecelin bindirdiği atı başsız, giydirdiği gömleği kolsuz (*Ecelnėñ méndergen atı başsız, kiydergen külmegé ciñséz*) (THM-II: 685).

Ölüyü çok temizlesen, kalkıp oturur (*Meyitné küp ışkısañ, torıp utırır*) (THM-II: 684).

Ölüyü çok yıkasan, kokusu çıkar (*Ülékné küp yusañ, isé çıgar^{§§§}*) (THM-II: 685).

Çarşaf tutana havlu (*Tastar totıp torganga tastımal*) (THM-II: 687).

On iki arşın bez, iki arşın mezar (*Uniké arşın büz, iké arşın kabér*) (THM-II: 687).

Kefen zenginden, ölüm Hüda'dan, kabir mezarlık başından, niye ölmeyeyim? (*Kefén baydan, ülém Ğoday'dan, kabér zirat başınnan, nige ülmeske?*) (THM-II: 686).

5.3. Ölüyü gömme:

Ölen gömülmüş (*Ülgen kümgen*) (THM-II: 684).

Öleni zengini gömmüş (*Ülgenné bayı kümgen*) (THM-II: 684).

Öleni üç günden fazla saklayamazsın (*Ülgenné üç könen arı saklap bulmıy*) (THM-II: 684).

Öleni sevip saklayamazsın (*Ülgen üleséné söyap saklap bulmıy*) (THM-II: 684).

Ölü salonda yatmıyor (*Ülé türde yatmıy*) (THM-II: 685).

Bugün öldün, bugün gömerler (*Bugén üldėñ, bugén kümeler*) (THM-II: 685).

Geçen yıl öleni bu yıl gömmüyorlar (*Bıtır ülenné bıyıl kümmiyeler*) (THM-II: 685).

Ölüyü kara gömmüyorlar (*Ülekné karga kümmiyeler*) (THM-II: 687).

Ölü toprak soğutur (*Ülé tufrak suvıta^{****}*) (THM-II: 687).

Ölse bir sajin yer, o da yer üstünden değil, yeraltından (*Ülsek, bér sajin cir, ul da cir östėnnen tügél, cir astınnan*) (THM-II: 688).

Ölümüne göre gömülüyor (*Ülívėne küre kümüyi*) (THM-II: 688).

Ölünün ilacı gömme (*Ülünėñ daruvı kümü*) (THM-II: 688).

††† Sajin: Üç arşına denk bir ölçü birimi (Öner, 2015: 393).

§§§ Önceden söylenmiş sözün ya da bitmiş bir işin tekrar edilmesine karşılık söylenmiştir (İsenbet, 2010: 685).

**** Bu atasözü, ölen kişiyle olan bağın yavaş yavaş soğuduğunu ifade etmektedir (İsenbet, 2010: 687).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Dirisi nasılsa ölüsü öyle, ölümüne göre gömülüyor (*Térésé nindiy ülésé şundi, ülüvéne küre kümüyi*) (THM-II: 691).

5.4. Ölü aşı verme:

Ölü aşı, ölü adına verilir (*Ülök aşı, ülök atına biréler*) (THM-II: 689).

5.5. Mezar:

Ölen mezara girer, diri yerde yürür (*Ülgen gürge kéréer, téré cirde yörér*) (THM-II: 673).

Ölüye mezar bulunur, diriye ev bulunur (*Ülökke gür tabılır, térékke öy tabılır*) (THM-II: 673).

Ölüye mezar bulunuyor, diriye yer bulunmuyor (*Ülökke gür tabıla, térékke cir tabılmıy*) (THM-II: 673).

Sağlıklıya rızık bulunur, ölüye mezar bulunur (*Savga rızık tabıla, ülökke kabér tabıla*) (THM-II: 681).

Her köyde mezarlık, her Mari^{†††} keramet (*Avıl sayın zirat, mari sayın kiremet*) (THM-II: 685).

Tütünsüz köye yol gitmiyor (*Töténséz avılga hat yörmiy*) (THM-II: 687).

Öldüğünde iki arşın yer yeter (*Ülgeç iké arşın cir cite*) (THM-II: 687).

Ölüye bakıp mezarı, malına bakıp pazarı (*Ülégéne karap mazarı, tovarına karap bazarı*) (THM-II: 687).

Yeni semt yolunu herkes sormadan da bilir (*Yana biste yulun herkéem soramıy da béle*) (THM-II: 688).

Öldüğünde mezarın geniş olsun, sağlığında salonun geniş olsun (*Ülgende güréñ kiñ bulsın, téréde türéñ kiñ bulsın*) (THM-II: 692).

Ağır toprağın hafif olsun! (*Avır tufragıñ ciñél bulsın!*) (THM-II: 685).

Kabir ev, yorganı toprak (*Kabér öy, yorganı tufrak*) (THM-II: 686).

5.6. Matem/yas:

Ölü çıkan evde üç gün boyunca dil tatsız olur (*Ülök çıkkán öyde öç köngeçe tél töçé bulır*) (THM-II: 690).

Ağlama ölü için, ağla diri için (*Cılama ülé öçén, cıla téré öçén*) (THM-II: 688).

Gidenin arkasından gitme, ölenin arkasından ölme (*Kitken artınnan kitme, ülgen artınnan ülme*) (THM-II: 688).

Düğünün güzelliği şarkı söylemekle, ölümünü ağlamakla (*Tuynuñ yemé cırlav bélen, ülémnéké cılav bélen*) (THM-II: 688).

Hırçkırarak ağlamak ile ölen dönmez (*Ükségen bélen ülgen kaytmas*) (THM-II: 689).

Ölenin ardından ölmek yok (*Ülgen artınnan ölmek yuk*) (THM-II: 689).

Ölen kişi gömülünce, diri kişiyi görünce ağlarlar (*Ülgen kéşé kümélgençé, téré kéşéné kürgençé cırlarlar*) (THM-II: 689).

††† Mari: Fin-Ogurlardan Mari halkı (Öner, 2015: 324).

Ölüm ağlamadan olmaz (*Ülém cılavsız bulmas*) (THM-II: 690).

5.7. Ölüyü Anma:

Öleni iyilikle an (*Ülgenne izgélék bélen télge al*) (THM-II: 689).

Sağlıklı iken seyit, öldüğünde ceset (*İsen çakta seyit, ülgeç meyt*) (THM-II: 684).

Ölen aziz, diri hor (*Ülgen gaziz, téré hur*) (THM-II: 684).

Ölen hakkında kötü konuşma (*Ülgen turında yaman söyleme*) (THM-II: 684).

Öleni kötölesen, ölüp bak! (*Ülékné yamanlasañ, ülép bak!*) (THM-II: 685).

Kişinin aslı öldüğünde bilinir, atın asılı bindiğinde (*Kéşénéñ asılı ülgende béléner, atniñ asılı méngende*) (THM-II: 688).

Göçtüğünde ateşin artar, öldüğünde hatırım artar (*Küçkennen utın arta, ülgenen hatın arta*) (THM-II: 688).

Hayatta iken bana iyilik dile, ölünce ağlamasan da olur (*Téré çağımda mina yahşılık télé, ülgeç cılamassañ da yarıy*) (THM-II: 688).

Hayıflanmayın ölene, sabır versin kalana (*Ükénmegez ülgenge, tüzém birsén kalganga*) (THM-II: 689).

Öleni kötülüğü ile anmıyorlar (*Ülgenne yamanlık bélen iske almyılar*) (THM-II: 689).

Geçmişlerini söylersen, iyi işleri ile söyle (*Ütkennerné söyleseñ, yahşı eşleré belen söyle*) (THM-II: 690).

Yorganın kadrini çektiğinde bilirsin, iyinin kıymetini öldüğünde bilirsin (*Yurganıñ kadéren méngeç bélérséñ, yahşınıñ kadéren ülgeç bélérséñ*) (THM-II: 690).

6. Atasözlerinde Yaşam-Yaşamak

Kazan-Tatar Türkleri yaşamın bir düzeni olduğunu düşünmekte ve ölümü, bu düzenin işleyişinde belirleyici bir unsur olarak görmektedir. Atasözlerinde bu düzen ise “düzen”, “takdir” ya da “ecele” kelimeleriyle ifade edilmektedir (İsenbet, 2010: 678). Nitekim bunu, “Ölüm düzen, kavga misafir (*Ülém kizek, dav kunak*)” (THM-II: 671) sözünde açıkça görmek mümkündür. Birçok atasözünde ise ölüm, yaşamla bağlantılı olarak anlatılmakta ve Cahit Sıtkı Tarancı'nın “*Her mihnet kabulüm, yeter ki gün eksilmesin pencereden*” dizilerindeki yaşama sıkı sıkıya tutunan bakışı, aynen karşılığını bulmaktadır: Yaşamak, her ne olursa olsun güzeldir ve hayat varsa umut da vardır. Söz gelimi;

Ölümün olmadığı ertesi iyi (*Ülémnen başkanıñ irtesé yahşı*) (THM-II: 671).

Ölümden başka hepsine âşık (*Ülémnen başka barına da âşık*) (THM-II: 674).

Mezarda yatmaktansa, salonda yat (*Gürde yatkançı, türde yat*) (THM-II: 693).

İhtiyarlıkta yokluk verme, gençlikte ölüm verme! (*Kartayganda yokluk birme, yégétlékte ülém birme!*) (THM-II: 670).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ölmeye vaktim yok daha, demiş bir nine (*Ülgerge vakıtım yok elé, digen, diy, bér karçık*) (THM-II: 674).

Tökezlemeden düşme, yaşlanmadan ölme (*Abınmıyça yığılma, kartaymıyça ülme*) (THM-II: 674).

Köle (gibi) ölmektense candan ümit eder (*Bende ülgençé kannan ömét iter*) (THM-II: 693).

Ecelden kurtulamasan da erteleyebilirsin (*Ecelden kotılıp bulmasa da, çigérép bula*) (THM-II: 693).

Öldükten sonra ağlamaktansa, ölmeden önce sebep kıl (*Ülgennen soñ cılagançı, ülmes borın sebep kıl*) (THM-II: 693).

Bugün ölmektense, şafakta ölmek iyidir (*Bügén ülgençé, tañda ülgenéñ artık*) (THM-II: 693).

Yaşayasın gelmese de, ölesin (de) gelmez (*Torasıñ kilmese de, üleséñ kilmes*) (THM-II: 693).

Tende bir çıkmayan canım yürüsün (*Tende bér çıkmagan canım yörsén*) (THM-II: 683).

Emelini bulan eceline ‘yarın gelirsin’ diye göndermiş (*Emelén tapkan ecelén ‘irtege kilérséñ’ dip cibergen*) (THM-II: 693).

Hünerin varsa, ölürüm deme (*Höneréñ bulgaç ülerém, dime*) (THM-II: 694).

Çıkmayan canda ümit var (*Çıkmagan canda ömét bar*) (THM-II: 694)

İnsan yaşamaktan doymaz, inek yemekten doymaz (*Kéşe yeşevden tuymas, sıyır aşavdan tuymas*) (THM-II: 696).

Ölmesem, yaşlı olarak kalmaya da razıyım (*Ülmesem, kart bulıp torırğa da rıza*) (THM-II: 694).

Ölmeyen cana bir sebep, daha yaşar bir saat (*Ülmes canğa bér sebep, tağın yeşiy bér segat*) (THM-II: 694).

Atasözlerinde yaşamla ilgili ifade edilen bir diğer anlayış, yaşamın niteliği ile alakalıdır. Bu nitelik ise; yaşamın nasıl daha güzel yaşanılır hale getirilebileceğinin bilgisiyle bağlantılıdır. Çünkü yaşam, yaşama dair tüm anlayışlarının toplamıdır. Bu nedenle de yaşamayı bilmek ve her anından keyif almasını öğrenmek gerekir:

Bir gün olsa da yaşa, lakin yaşadım diyecek kadar yaşa! (*Bér kön bulsa da yeşe, lekin yeşedém dip eytérlék yeşe!*) (THM-II: 695).

Yiyene yemek yazarım, yaşayana yaş yazarım, ağlayana yaş yazarım (*Aşaganga aş yazarım, yeşegenge yeş yazarım, cılaganga yeş yazarım*) (THM-II: 695).

Hayatı yaşamayan insanlar var (*Yeşevé aşavına tormagan kéşeler bar*)” (THM-II: 696).

Yaşamayı bilip yaşamak gerekir, yaşamayı bilse insan gençleşir (*Yeşiy bélép kirek yeşerge, yeşiy bélse kéşe yeşere*) (THM-II: 696).

Yaşa bakıp yaşanmıyor, yüreğe bakıp yaşanıyor (*Yeşke karap yörmiy, yörekke karap yöriy*)” (THM-II: 696).

Yaşamak güzeldir. Ölüm ile yaşam kıyaslandığında ise, ölüm ancak değerden yoksun ve boşa geçmiş bir yaşam karşısında evladır:

Kıymetli ölüm, kıymetsiz yaşamdan iyidir (*Kadérlé ülem, kadérséz toruvdan artırak*) (THM-II: 691).

Boş yaşamaktan, yaşamamak iyidir (*Oçraklı yeşevden, yeşemeveñ artık*) (THM-II: 691).

Horlanıp yaşamaktan namuslu ölüm iyidir (*Hur bulıp yeşevden namushı ülem artık*) (THM-II: 692).

Yalnız kalıp yaşamaktansa, hep birlikte ölümün güzeldir (*Bérüzéñ kalıp yeşegençé, bariñ bérgé ülgenéñ yahşırak*) (THM-II: 690).

Kötü at ile iyileşmekten iyi at ile ölümün iyidir (*Yaman at bélen térélgennen yahşı at bélen ülgenéñ artık*) (THM-II: 692).

Yalan hayattan hak ölüm güzel (*Yalgan tormıştan hak ülem yahşı*) (THM-II: 693).

Yanlış ölüm yoktur, sadece yanlış yaşamak vardır (*Yalgış ülem bulmıy, yalgış toruv gına bula*) (THM-II: 693).

Kötü yaşamdan, güzel ölüm iyidir (*Yaman yörémnen yahşı ülem artık*) (THM-II: 693).

Değersiz ömürden değerli ölüm iyidir (*Kadérséz gomérden kadérlé ülem artık*) (THM-II: 696).

Horlanıp yaşamaktan ün ile ölmek iyidir (*Hurlanıy yeşevden dan bélen ülüv artık*) (THM-II: 697).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ölümle birlikte yaşamı yorumlayan atalar, bunun yanında “Huzurlu yaşam istersen, dilini tut; uzun yaşamak istersen, elini tut! (*Tınıç yeşev téleseñ, téléñné tıy; ozak yeşerge téleseñ, kulıñnı tıy!*)” (THM-II: 697) diyerek yaşamla ilgili bir düstur ve “İnsan ölür, işi sonsuza kalır (*Kéşé üle, éşé meñgé kala*)” (THM-II: 691) sözüyle de ölümsüzlüğü tarif etmiştir. Çünkü Bauman’ın ifadesiyle (2018:88), “ölümsüz olan düşüncelerdir, düşünceleri ölümsüz yapan metinlerdir ve kalımsız kalımlıya dönüştüren metinlerin yazarlarıdır.”

7. Değerlendirme ve Sonuç

Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde ölüm olgusu; ölümün anlamı, özellikleri, ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçlerine ait inanış ve uygulamalarla birlikte, toplumun yaşama olan bakışı atasözlerinden yola çıkılarak tespit edilmiştir. Atasözlerinde en yalın haliyle, dünyevî varlığın yok olması anlamına gelen ölüm, bir son değildir. Yaşamın üç geçiş döneminden biri, evrensel bir kanunu; bireyin kaçınılmaz sonu ve geri dönüşü olmayan yolculuğudur. Doğumla birlikte yeryüzünde başlayan bireyin serüveni, yerin altında son bulur. Mitolojik dünya tasavvurunun etkisiyle atasözlerinde yer alır; ölenin gittiği bir mekân olarak görülür. Bazı atasözlerinde ise kara renkle sembollenen bu yer; insanı yiyen/yutan, geniş karınlı bir canavar görünümünde tasavvur edilmiştir.

Türklerin ruh ve ölüm sonrası hayat tasavvurları arasında yer alan, ölenin yakınlarıyla olan bağı kesmediği ile ilgili inanışa, Kazan-Tatar Türklerinin atasözlerinde de rastlanmakta; ölen kendisine yoldaş olsun diye yakınına götürmeyi istemektedir. Atasözlerinde kıyamete, dirilmeye ve ölenlerin bir araya geldiğine

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

dayanan bir ölüm ve öte dünya anlayışı görülse de, bu konularla alakalı atasözleri sayıca azdır. Atalar kültürünün etkisiyle kutsanan bir ata ruhuna rastlanmasa da, ölen kişilerin ruhlarının bir arada buldukları inancına rastlanmıştır. Bunun yanında ölen insanların ruhları için *can* kelimesi ve İslam öğretilerinin etkisiyle Allah, Azrail ve ecel kavramları sıkça kullanılmıştır. Özellikle ecel, atasözlerinde en çok işlenen mevzuların başında yer almaktadır. Dünyevî sonluluğu ve sınırlılığını ifade eden ecel, sadece canlılar için değil, kâinatın tamamı için geçerlidir. Ve bu sonluluk, yaşamın döngüsünde düzen sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir.

Atasözlerine bakarak ölümü; dinî, sosyal ve psikolojik bir olgu olarak yorumlamak mümkündür. Buna göre; ölüm, bir zaman ödenmesi gereken bir borç yükümlülüğüdür. Ölüm karşısında herkes eşittir; ancak ölümün acısı ve anlamı; ölen kişinin yakınlığına, geride kalanın sosyo-ekonomik durumuna göre değişkenlik gösterebilir. Ölümle ilgili tespit edebildiğimiz özellikler (acısı, kaçınılmazlığı, korkusu, teklifi vs.) ise, neredeyse tüm toplumlar için ortaktır. Ölüm her ne kadar sarsıcı ve korkutucu olsa da, atasözlerinin büyük bir kısmı, ölümden korkmamak gerektiğini telkin eder. Korkunun kaynağı ile doğrudan bir bilgiye rastlanmasa da, ölümden neden korkulmaması gerektiği oldukça açıktır. Bu gerekçeler ise kaynağını, bilimden ziyade (korkulanın başa gelmesi gibi) halk inanışlarından alır. Ölümün, yaşamın doğal seyrindeki yerinin kavranması gerektiği vurgulanırken, korkunun beslendiği yerin yine yaşam olduğu söylenmiştir.

Atasözlerinin ekseriyeti, Kazan-Tatar Türklerinin ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçlerine dair uygulamalarla ilgilidir. Ölüm öncesi ile ilgili olarak, ölüme hazırlanılması gerektiği sıkça vurgulanmaktadır. Bu hazırlık, ruhsal ve fiziksel (kefen, mezar vs.) olmak üzere iki türdür. Ayrıca ölümün habercisi olduğuna inanılan guguk kuşu ve kuzguna, atasözlerinde rastlanmıştır. Ölüm anı ve sonrası ile ilgili olarak ölünün yıkanması, kefenlenmesi ve ilk gün defnedilmesi gibi belli başlı uygulamalar ise, büyük oranda Türk Dünyası ile benzerlik göstermektedir. Bunlar arasında özellikle ölü yıkayıcılığı, ölü yıkanırken çarşaf tutana hediye olarak havlu verilmesi, yıkanan ölüye *ahiret gömleğinin* giydirilmesi, kefenin on iki, mezarın iki-üç arşın olması ve definin ilk günü verilen *ölü aşısı* ile ilgili atasözleri, Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel uygulamalarını göstermesi bakımından kıymetlidir. Ölünün, ölüye/ölüş şekline göre gömüldüğünü söyleyen atasözleri ise, cenaze ritüellerinin temelini dinî esaslara dayandığını göstermektedir.

Atasözlerinde ölünün, “Toprağın hafif olsun!” gibi temennilerle ve ağlamak suretiyle yolcu edildiği görülmektedir. Ölüm, girdiği hanede (özellikle ilk üç gün) tadı kaçırsa da atasözleri, -İslam dininin getirdiği yasaklamaların etkisiyle- yüksek sesle ağlamayı hoş görmemektedir. Bu noktadaki telkinler ise, bireyin bir an evvel normaline dönmesi yönündedir. Ölüyü anma ile ilgili olarak, ölünün arkasından kötü konuşulmaması gerektiği yönündeki yaygın kabul sıkça vurgulanır; ancak nedeni ifade edilmez. Ayrıca atasözlerinde “iyi ölüm” diye tarif edilen bir ölüm anlayışı görülmektedir. İyi ölüm; meşakkatli olmayan ölümdür; bunun içinse Kazan’dan ayrılmamak önerilmektedir. İyi ölüm, aynı zamanda yaşamın kalitesi ve bireyin ferdi özellikleri ile bağlantılıdır. Buna göre, insanın dirisi nasılsa ölüsü de öyledir. Çünkü nasıl yaşarsa öyle ölecektir. Yaşamın karşıtı olarak görülebilecek ölüm, birçok

atasözünde ise yaşamla birlikte ele alınmaktadır. Bu atasözlerinde ortaya çıkan yaşam felsefesine göre, bir yaşama sahip olmak; onun olanaklarına, sınırlarına ve neyin onun bir parçası olup, neyin olmadığına dair bir anlayışa sahip olmaktır. Esas olan, yaşamdan ve yaşamaktan keyif alabilmektir. Yaşamın değeri ancak nasıl yaşandığı ile alakalıdır. Ölüm ise yalnızca, boş geçen bir yaşam karşısında anlamlıdır.

Sonuç olarak; atasözlerinin, Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünün ve halk felsefesinin özünü oluşturduğu; ölümlle ilgili olarak kültürel değerleri ve normlar sistemini yansıtmada belirgin kodlar taşıdığı; bunların aktarılmasında *öğretici*, ölüm karşısında işaret ettiği bir yaşam düsturu ile *yönlendirici* ve *telkin edici* bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Aça, Mehmet (2013). “Kırım Tatar Atasözlerinin Toplum Hayatının İşleyiş Kurallarını Öğretme ve Hatırlatma İşlevi”, *Milli Folklor*, 100: 120-133.
- Aça, Mehmet vd. (2019). *Halk Bilimi El Kitabı*, ed. Mustafa Aça, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aksan, Doğan (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*, 3. baskı, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım (1994), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ames, Roger T. (2017). “Klasik Taoculukta Dönüşüm Olarak Ölüm”, *Felsefe ve Ölüm*, çev. Nur Küçük, 116-138, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Başgöz, İlhan (2006). “Atasözleri Hakkında Atasözleri Ya Da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı”, çev. N. Tuhfe Toçoğlu, *Milli Folklor*, 70: 85-91.
- Bauman, Zygmunt (2018). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetin, Z. Çulpan (2008). “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 155-168.
- Çobanoğlu, Özkul (2000). “Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler”, *Milli Folklor*, 45: 12-14.
- Er, Mehmet (2010). *Tataristanlı Yazar Ve Şair Nekiy İsenbet*, Gazi Üniv. SBE YLT: Ankara.
- Ergin, Muharrem (2000). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Falakhova, Venera (2020). *Rusya’da Sovyet Devrimi Dönemi Öncesi Rusça Kaynaklarda Kazan Tatar Türklerinin Geçiş Dönemleri*, Kırklareli Üniv. SBE YLT: Kırklareli.
- Freud, Sigmund (2019). *Yas ve Melankoli*, çev. Leyla Uslu, İzmir: Cem Yayınevi.
- Fromm, Erich (1994). *Kendini Savunan İnsan*, çev. Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları.
- Gıylmanov, Galimcan (1999). *Tatar Miflari II, İkénçé Kitap*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gürkan, Salime Leyla (2007). “Ölüm”, *İslam Ansiklopedisi*, 34: 32-34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

- Hökelekli, Hayati (1991). “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: 151-165.
- Hökelekli, Hayati (2017). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Illich, Ivan (2004). “Ölüme Karşı Ölüm”, *Cogito*, 40:107-121.
- İsenbet, Nekiy (1984). *Balalar Folkloru hem Cırlı-Süzlé Yöz Törlé Oyun*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İsenbet, Nekiy (1989-1990). *Tatar Têlênêñ Frazeeologik Süzlégë*, I-II cilt, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İsenbet, Nekiy (2010). *Tatar Halık Mekalleré*, I-II-III cilt, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Jung, Carl (1992). “Ruh ve Ölüm”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 5-16, İstanbul: Merkür Yayınları.
- Kalafat, Yaşar-Betül, Güngör (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Türk-Tatar Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kaufmann, Walter (1992). “Varoluşçuluk ve Ölüm”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 39-62, İstanbul: Merkür Yayınları.
- Kaya, Mahmut (2018). *Felsefe ve Ölüm Ötesi*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kellehear, Allan (2012). *Ölümün Toplumsal Tarihi*, çev. Tuğçe Kılınc, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Keskin, Ahmet (2019). “İyiden Ad Kalır Kötüden Pas: Türk Halk Felsefesinde İyi(Lik) Ve Kötü(Lük) Algısının Atasözleri Örneklemesinde Çözümlemesi”, *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler Ve Türk Dünyası Kongresi Bildiri Tam Metinleri Kitabı*, Ed. Sezen Güngör, 44-85, 15-16 Mayıs 2019 Eskişehir, Motif Vakfı Yayınları.
- Kübler-Ross, Elisabeth (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, çev. Ekin Uşşaklı, Ankara: April Yayıncılık.
- Lvova, E.L. vd. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. İnsan ve Toplum*, çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Malinovski, Bronislaw (2020). *Büyü, Bilim ve Din*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Marcuse, Herbert (1992). “Ölüm İdeolojisi”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 63-75, İstanbul: Merkür Yayıncılık.
- May, Toddy (2019). *Ölüm*, çev. Emre Keser, İstanbul: Say Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ökten, Kaan H. (2016). *Ölüm Kitabı Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Öner, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (2017). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: BigeSu Yayınları.
- Parkes, Graham (2017). “Ölüm ve Ayrılma”, *Felsefe ve Ölüm*, çev. Nur Küçük, 160-187, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sağır, Adem (2014). *Ölüm Sosyolojisi*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Soll, Ivan (2017). “Ölümün Sözümona Ölümsüzlüğü Üzerine”, *Felsefe ve Ölüm*, çev. Nur Küçük, 51-83, İstanbul: İthaki Yayınları.

- Tekin, Fatma (2019). *Kazan Tatarlarının Halk Anlatmalarında Mitolojik Unsurlar*, Erciyes Üniversitesi SBE DKT: Kayseri.
- Tekin, Fatma (2020). “Tatar Türklerinde Ölüm Kültürü”, *II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020) Tam Metin Bildiriler Kitabı*, ed. Mustafa Dinç, 429- 445, Çanakkale: TOKÜAD Yayınları.
- Thomas, L. Vincent (1991). *Ölüm*, çev. Işın Gürbüz, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Timuçin, Afşar (2000). “Bilinç ve Ölüm”, *Felfeselogos*, 12: 27-34, İstanbul: Bulut Yayınevi.
- Tryjarski, Edward (2011). *Türkler ve Ölüm*, çev. Hafize Er, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Uğuzman, Tülay (2014). *Atasözlerine ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Urmançı, Fatih (2002). *Tatar Halk İcatı*, Kazan: Megarîf Neşriyatı.
- Urmançı, Fatih (2008). *Tatar Mifologiyesé Éntsiklopédik Süzlék I*, Kazan: Megarîf Neşriyatı
- Wahl, C.C. (1992). “Ölüm Korkusu”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 17-30, İstanbul: Merkürî Yayıncılık.